

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΔΣΜΑΤΙΚΟΥ Ἡ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΣΜΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΤΩΝ ΑΚΟΛΟΥΘΙΩΝ *

ΤΗΣ ΗΜΕΡΟΝΥΚΤΙΟΥ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ

ΥΠΟ

ΑΡΧΙΜ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Μέρος β', ἐν τῷ ναῶ. Ἀρχεται διὰ τῆς ψαλμωδίας τῆς Ὁδῆς τῶν τριῶν παίδων, *Ἐδλογητός εἰ Κύριε, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν* (Δανιήλ, κεφ. γ'), ἧς οἱ στίχοι ψάλλονται μετὰ τῶν ἐν τῷ κειμένῳ αὐτῷ τῆς Π Δ. φερομένων ὑποψαλμάτων ἢ ἀκροστιχίων, τοῦ Ἑμνεῖτε καὶ ὑπερνωθετε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας, προστιθεμένων κατὰ τὸ τέλος τῆς ᾠδῆς καὶ στίχων τινῶν χριστιανικοῦ καθαρῶς περιεχομένου ¹. Ἀκολουθεῖ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ συναξαρίου, ἡ ἐκτενὴς καὶ ἡ ψαλμωδία τοῦ Ν'. ψαλμοῦ, οὗ οἱ στίχοι ψάλλονται μετὰ ἀρμολογίας ἐκάστοτε ὑποψάλματος ἢ ἐφυμνίου (τροπαρίου), ὅπερ συνήθως εἶναι τὸ τῆς ἡμέρας ἢ τῆς ἑορτῆς ἢ τοῦ ἁγίου ἀπολυτίκιον. Ἄξιον σημειώσεως ἐνταῦθα εἶναι καὶ τοῦτο: ὅτι εἰς μὲν τὸν στίχον 13, *Μὴ ἀπορρίψης με ἀπὸ τοῦ προσώπου σου*, ψάλλεται τὸ Προστασία τῶν χριστιανῶν ἀκαταίσχυντε, εἰς δὲ τὸ Δόξα, τό, *Ὁ μονογενὴς υἱός*, εἰς δὲ τὸ Καὶ νῦν, τό, *Τὴν ὑπερένδοξον τοῦ Θεοῦ μητέρα* ².—Τὴν ψαλμωδίαν τοῦ Ν' ἀκολουθεῖ εἶτα ἡ τῶν Αἰῶνων ³, ἧτοι τῶν 148—150 ψαλμῶν, ὧν οἱ στίχοι συνοδεύον-

*) Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 200.

1. Μετὰ τὸν βιβλικὸν 65 στίχον, *Ἐδλογεῖτε Ἀνανία, Ἀζαρία, Μισαήλ τὸν Κύριον*, προστίθενται οἱ ἐξῆς χριστιανικοῦ περιεχομένου, ἄχρι δὲ καὶ νῦν εἶτι περι-
σωζόμενοι ἐν τοῖς τὸν ὕμνον τοῦτον περιέχουσι λειτουργικοῖς ἡμῶν βιβλίοις στίχοι: *Ἐδλογεῖτε Ἀπόστολοι, προφῆται καὶ μάρτυρες Κυρίου τὸν Κύριον* ἐδλογοῦμεν πατέρα υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα Ἀἰνοῦμεν, ἐδλογοῦμεν κλπ.

2. Ἡ παρουσία ἐνταῦθα τῶν, *Ὁ μονογενὴς υἱός* καὶ *Ἐπερένδοξον τοῦ Θεοῦ μητέρα* ὑπενθυμίζει ἰσχυρῶς τὰ ἐφύμνια τῶν μικρῶν λεγομένων ἀντιφώνων τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τῆς λειτουργίας τῶν κατηχουμένων, ἐν αἷς ἀπαντῶσιν ὡς εἶδωμεν, τὰ αὐτὰ ἀκριβῶς ἐφύμνια, ἅτινα εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἑσπερινοῦ προσδίδουσι τὴν μορφήν τῆς θείας λειτουργίας.

3. Ὁ Σμῶν μετὰ τὸν Ν' ψαλμὸν ἀναγράφει τὴν ἀνάγνωσιν ἢ ψαλμωδίαν τῶν κανόνων, οὗς παραλείπομεν ἡμεῖς σκοπίμως ὡς ξένον τι καὶ ἀλλότριον ὅπως πρὸς τὸν ἁσματικὸν τύπον στοιχεῖον. Ἄλλως τε σημειοῖ ῥητῶς αὐτὸς οὗτος ὁ Σμῶν (αὐτόθι σ. 648), ὅτι ὁ ἴδιος προσέθηκε τὸ πρῶτον αὐτοῦς εἰς τὸν ἁσματικὸν τύπον, μὴ ὑπάρχοντος πρότερον· «οὗς προσεθήκαμεν», λέγει «δι' εὐκομίαν ἡμεῖς καὶ εὐταξίαν τῆς ἐκκλησίας, δόξαν τε Θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ». Καὶ περαιτέρω· «Καὶ διὰ τὴν ὠφέλειαν δέ, παράκλησίν τε καὶ προσμονὴν τῶν εὐσεβῶν, ὡς εἰδισμένων ἐν τοῖς κανόσι». Πρότερον μὲν γάρ», συνεχίζει, «κανόνες ἐν τῷ ἁσμα-

ται ὑπὸ διαφόρων ὑποφαλαμάτων ἢ ἐφυρνίων¹, ἢ τῆς *φῶδης τοῦ Ζαχαρίου*², πατρὸς τοῦ Προδρομοῦ, ὅρα Λουκᾶ 1, 68 ἐξ., καὶ ἡ *δοξολογία*, εἰς τὸ τέλος τῆς ὁποίας γίνεται ἡ εἴσοδος μετὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου³, μεθ'

ταῖς οὐκ ἐπάλλοντο, ἀλλ' μετὰ τὸν πεντηκостὸν [φαλιόν], γινομένης συναπτῆς, εὐθύς ἐλέγοντο οἱ *Αἰνεῖται*, νῦν δὲ μετὰ τοὺς κανόνας *Ἐξαποστειλάρια* λέγονται. Εἴτα μικρὰ συναπτὴ καὶ εὐθύς τό, *Αἰνεῖται*.—Κανόνες ἄρα καὶ ἔξαποστειλάρια ἀρχικῶς δὲν ὑπῆρχον ἐν τῷ ἡμετέρῳ τύπῳ, διὸ καὶ παραλείπομεν αὐτούς.

1. Οὕτω, τοῦ 148 ψ. οἱ μὲν στίχοι 1-6 συνοδεύονται ὑπὸ τοῦ, *Σοὶ πρέπει ἕμνος τῷ Θεῷ*, οἱ δὲ 7-13 ὑπὸ τοῦ, *Δόξα δόξαν τῷ Θεῷ*, οἱ δὲ 13b-14 ὑπὸ τοῦ, *Αἰνῶν πρέπει αἰνεσις*—Τοῦ 149 οἱ μὲν 1-2 ὑπὸ τοῦ, *Αἰνῶν πρέπει αἰνεσις*, οἱ δὲ 3-5 ὑπὸ τοῦ *Δόξα σοι ἅγιε πάτερ*, οἱ δὲ 6-7 ὑπὸ τοῦ, *Υἱὲ Θεοῦ ἐλέησον ἡμᾶς*, οἱ δὲ 8-9 ὑπὸ τοῦ *Φεῖσαι ἡμῶν Κύριε, διὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον*—Τοῦ 150 οἱ 1-4 ὑπὸ τοῦ, *Υἱὲ Θεοῦ ἐλέησον ἡμᾶς*, οἱ 5-6 ὑπὸ τοῦ, *Δόξα σοι τῷ δεῖξαντι τὸ φῶς*.

2. Καὶ οὕτω μὲν κατὰ τὰς καθημερινὰς γίνεται. Κατὰ δὲ τὰς *Κυριακάς*, λέγει ὁ Συμεὼν (αὐτόθι σελ. 649), εἰς τὸ τέλος τῶν *Αἴνων* λέγονται καὶ *στιχηρὰ ἀναστάσιμα* ἢ τῆς ἑορτῆς ἢ τοῦ ἁγίου, εἰς δὲ τὸ *Δόξα*, τὸ *ἑωθινόν*, εἰς δὲ τὸ *Καὶ νῦν*, τὸ *Θεοτοκίον*, ἢ *ὑπερυλογημένη ὑπάρχεις*, εἰς τὸ τέλος τοῦ ὁποίου γίνεται καὶ ἡ εἴσοδος μετὰ τοῦ Σταυροῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Κατὰ ταῦτα ἡ *φῶδὴ τοῦ Ζαχαρίου* λέγεται ἴσως μόνον κατὰ τὰς λοιπὰς ἡμέρας, οὐχὶ δὲ καὶ κατὰ τὰς *Κυριακάς*, τοῦτο δὲ μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τοῦ ὑποφάλατος ἐπὶ τῶν δύο τελευταίων στίχων τοῦ 150 ψαλμοῦ, ὅπερ εἶναι τοῦ, *Δόξα σοι τῷ δεῖξαντι τὸ φῶς* καὶ ὅπερ φέρεται ὡς *προφάσμα* τῆς καθ' ἑαυτὸν δοξολογίας, ἥτις ἄρχεται ἐκ τῶν λέξεων «*Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ κλπ.*» Ἐάν λοιπὸν τὸ *προφάσμα* τῆς δοξολογίας, *Δόξα σοι τὸ δεῖξαντι τὸ φῶς*, ἀποτελεῖ ὄντως ὑπόφασμα τῶν δύο τελευταίων στίχων τοῦ 150 ψαλμοῦ τῶν Αἴνων, τότε συνῶδᾶ καὶ πρὸς τὸν ἀνωτέρω προδηλωθέντα κανόνι (ἴδε σχετικῶς ἀνωτέρω), καθ' ὃν ἐν τῷ ἁσματικῷ προλέγεται πάντοτε μέρος τι τοῦ εὐθύς ἐπιφερομένου ψαλμοῦ μετὰ τινος ἐπιμελωδήματος, ἔδει νὰ ὑποθέσωμεν μετ' ἀσφαλείας, ὅτι τοὺς Αἴνους διεδέχτο ἀρχαιότερον πάντοτε ἡ δοξολογία καὶ ὅτι ἡ ψαλμωδία τῶν στιχηρῶν τρωπεῖτο εἰς τοὺς Αἴνους καθῶς καὶ τοῦ *ἑωθινοῦ*, εἰς τὸ *Δόξα*, καὶ τὸ *Θεοτοκίον* εἰς τὸ *Καὶ νῦν* εἶναι μεταγενέστερα προσθήκαι, προσελθοῦσαι ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ μοναχικοῦ τύπου. Εἶναι γνωστὸν ἄλλως τε ἄλλοθεν, ὅτι πρῶτος συνέταξε τὰ ἐν χρῆσει 11 ἑωθινὰ (Δοξαστικά τῶν Αἴνων), κατὰ τὰ ἑωθινὰ Εὐαγγέλια τῶν *Κυριακῶν*, ὧν τὴν ἔννοιαν παραφράζουσιν, ὁ τοῦ Φωτίου μαθητῆς *Δέων* ὁ *Σοφός* († 916), καὶ ὅτι πάλιν ὁ τοῦτου υἱὸς *Κωνσταντῖνος* ὁ *Πορφυρογέννητος* εἶναι ὁ ποιητῆς τῶν Ἐξαποστειλαρίων, ἅτινα ἀνέρχονται εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑωθινῶν, φέρουσι δὲ καὶ τὸν τούτων χαρακτήρα. Ὅρα Ἱ*Ρομπότη* λειτουργικῆ σ. 319.

3. Τὰ τῆς προπαρασκευῆς τῆς β' ταύτης εἰσόδου μετὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου ἔχουσιν ὡς ἐξῆς. Μετὰ τὴν ἐκ τοῦ νόρθηκος εἰς τὸν ναὸν πανηγυρικὴν εἴσοδον μετὰ τοῦ σταυροῦ ὁ μὲν ἱερεὺς εἰσέρχεται εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα, ὁ δὲ σταυρὸς «*πῆγνυται*» ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος, ἔναντι τοῦ θυσιαστηρίου, τὸν *θάνατον* καὶ τὴν *ἐγερσιν* *πᾶσι μαρτυρῶν τοῦ Σωτῆρος* καὶ τὸ τῆς *τριᾶδος κήρυγμα* διὰ τῶν ἀναπτομένων ἐν αὐτῷ τριῶν φάτων. Ὁ σταυρὸς παραμένει ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος ἄχρι τοῦ τέλους τῆς ψαλμωδίας τῆς δοξολογίας, ὁπότε γίνεται *νέα εἴσοδος*, ἢ β', τοῦ ἱερέως ἐκ τοῦ ναοῦ εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα (ἐκ τοῦ ὁποίου ἄριτι εἶχεν ἐξέλθει ἐκ τῆς βορείας αὐτοῦ θύρας, κρατῶν τὸ Εὐαγγέλιον) μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου, προπορευομένου καὶ τοῦ σταυροῦ, ὅστις βασιτάζεται παρὰ τινος ἄλλου λειτουργικοῦ προσώπου.

ἦν λέγεται ἀναστάσιμον τροπάριον καὶ τὸ προκείμενον, Ἀνάστηθι, ἀκολουθεῖ δὲ εἴτα ἡ ἀνάγνωσις τοῦ εὐαγγελίου ἐπ' ἄμβωνος. Εἴτα ἡ ἐκτενὴς δέησις, αἱ μεγάλαι αἰτήσεις, ἡ κεφαλοκλισία καὶ ἡ ἀπόλυσις. Καὶ συγκεφαλαιωτικώτερον ἔχει τὸ διάγραμμα ὡς ἔπεται :

Μέρος Α' [θυσίαμα ναοῦ]. Εὐλογημένη ἡ βασιλεία. Εἰρηνικά. 4 ἀντίφωνα (ἢ 7, ἐὰν αἱ 3 στάσεις τοῦ Ἀμώμου ἐκληφθῶσιν ὡς 3 ἀντίφωνα) ', κατὰ τὴν ψαλμωδίαν τῶν ὁποίων ἐξάγεται ὁ τίμιος σταυρὸς ἐκ τοῦ ἱεροῦ βήματος εἰς τὸν νάρθηκα. *Ἐἴσοδος* (τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ λαοῦ εἰς τὸν ναόν, προπορευομένου τοῦ τιμίου σταυροῦ, ὅστις στήνεται ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος).

Μέρος Β' ἀρχόμενον ἐκ τῆς ᾠδῆς τῶν τριῶν παιδῶν, *Εὐλογητὸς εἰ Κύριε*, περιέχει τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ συναξαρίου (ἢ μαρτυρολογίου), τὸν Ν' ψαλμὸν (οὗ τὰ ἐφύμνια ὑπενθυμίζουν τὰ τῶν μικρῶν λεγομένων ἀντιφώνων), τοὺς Αἴνους, [τὴν ᾠδὴν τοῦ Ζαχαρίου], τὴν δοξολογίαν καὶ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου. Οὕτω κατὰ τὸν *Συμεών*. Ἀλλ' ἡ περιγραφή αὐτοῦ ἐπικυροῦται καὶ παρ' ἄλλων ἔτι ἐνδείξων, ἀπαντωσῶν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἐν τῇ παραδόσει. Πρὸ παντὸς προϋποθέτει τὸ διάγραμμα τοῦτο καὶ ἔχει μάλιστα αὐτὸ ἐν συνόλῳ ὡς βᾶσιν τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 266 τυπικὸν τῆς Πάτμου, τοῦ ὁποίου ὡσαύτως αἱ ἀκολουθίαι τοῦ ἑσπερινοῦ, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, προϋποθέτουσι καὶ ἀποδίδουσι τὸν ἄσματικὸν τύπον. Ἐκ τῆς σχεδὸν στερεοτύπου δηλώσεως αὐτοῦ, «εἰς τὸ τελευταῖον τοῦ Ἀμώμου εἰσερχόμεθα ἔσω καὶ λέγομεν τὸ Εὐλογητὸς» ', μαρτυρεῖται σαφῶς ἡ διχῆ διαίρεσις τῆς ἀκολουθίας ἐκ τοῦ τόπου, τοῦ νάρθηκος δηλαδή καὶ τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνιαῖον καὶ συνεχὲς συγγρόνωσ ταύτης, ἐκδηλούμενον διὰ τῆς *Ἐἰσόδου*, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ τέρμα τῆς πρώτης, ἀλλὰ ταυτοχρόνωσ καὶ τὴν ἀφετηρίαν τῆς δευτέρας πράξεως, διασωζομένης οὕτω τῆς ἀδιασπάστου συνεχείας τοῦ δράματος. Προϋποτίθενται ἐπίσης ἐνταῦθα ἐν τῷ Α' μέρει *ἀντίφωνα*, ὧν ὁ ἀριθμὸς, πλὴν ἐξαιρετικῶν τινῶν περιστάσεων, ποικίλλει ἀπὸ 4—7. Οὕτω, 4 μὲν δρίζονται διὰ τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα (Δημητριάβσκη I, 135), 7 δὲ διὰ τὴν Δευτέραν τῆς διακαινησίμου ἑβδομάδος, ἅτινα ἐξακολουθοῦσι νὰ ψάλλωνται μέχρι τῆς Κυριακῆς τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς Ε' συνόδου ἢ τῆς 23 Ἰουλίου (αὐτόθι I, 136), 8 δὲ διὰ τὸν ὄρθρον τῆς παννυχίδος τῶν Βλα-

1. Ὅτι αἱ τρεῖς στάσεις τοῦ Ἀμώμου ἐκλαμβάνονται ὄντως ἐνιαχοῦ ὡς τρία ἀντίφωνα, μαρτυρεῖται σαφῶς ἐκ τῶν φερομένων ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ὄρθρου τῆς Κυριακῆς τῶν Α' νηστειῶν, ἐνθα ἀναγινώσκομεν «Δεῖ εἰδέναι, ὅτι εἰς τὸ γ' ἀντίφωνον τοῦ Ἀμώμου πρὸ β' στίχων τοῦ εἰσοδεῖσαι [=δύο στίχους, πρὸ τῆς εἰσόδου], λέγομεν τροπάριον (δεῖνα)». (Δημητριάβσκη I, 116).

2. Ἡ φράσις : «Τὸ τελευταῖον τοῦ Ἀμώμου εἰσερχόμεθα ἔσω καὶ λέγομεν τὸ, *Εὐλογητὸς καὶ εἰς τὸν Ν' τροπάριον*» (δεῖνα), ἀπαντᾷ συχνά ἐν ταῖς ἀκολουθίαις τοῦ ὄρθρου. Πρβλ. Δημητριάβσκη I, 112. 113. 126. 127. 128. 131, 135. 136. 140 κλπ.

χερῶν (αὐτόθι I, 124), 10 δὲ διὰ τοὺς ἀπὸ τῆς 15 Αὐγούστου καὶ ἐξῆς ὄρθρους, 18 δὲ διὰ τὸν ὄρθρον τῆς 25 Δεκεμβρίου, ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων (αὐτόθι I, 36). Ἄλλ' ὅτι ἐν τισι τῶν ὡς ἀνωτέρω δηλουμένων ὄρθρων δὲν ἀντιπροσωπεύεται πάντοτε ὁ ὕψ' ἡμῶν ὡς ἀνωτέρω ἐκ τοῦ *Συμεῶν* περιγραφεῖς ὡς γνήσιος ἁσματικὸς τύπος, συνάγεται ἐκ τῶν παρὰ τισιν αὐτῶν εὗρισκομένων ξενικῶν στοιχείων, οἷον *ἐξαποστειλαρίων*, οὕτω δὲ ἐν τῷ ὄρθρῳ τῶν ἐγκαινίων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τελουμένων τῇ 23 Δεκεμβρίου (αὐτόθι I, 34), *ἐξαποστειλαρίων*, *μεγαλυναρίων*, *ὑπακοῆς ἐνορδίνου* καὶ τοῦ, *Θεὸς Κύριος* ἐν τῷ τῆς 25 Δεκεμβρίου. Ἄξια σημειώσεως ἰδιαιτέρας εἶναι τὰ ἐν τῷ ὄρθρῳ τῆς προμνημονευθείσης παννυχίδος τῶν Βλαχερσῶν δοριζόμενα 8 ἀντίφωνα, καθ' ὅσον τὰ 7 ἕτερα, πλὴν τοῦ α', ἀποτελοῦνται ἀπὸ ᾠδᾶς. Ἀντίφωνα η', λέγεται ἐνταῦθα, ἀλλὰ προστίθενται εὐθύς ἀμέσως ἐπεξηγηματικῶς «τὸ α' καὶ τὰς ζ' ᾠδᾶς». Ἐπειδὴ δὲ εὐθύς μετὰ τοῦτο σημειοῦται πάλιν ὡς καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἁσματικοῦ ὄρθρου, τὸ «Καὶ μετὰ τὸ *τελευταῖον* λέγομεν τό, *Εὐλόγητός*» καὶ εἰς τὸν Ν' τροπάριον (δεινα)...», τοῦθ' ὅπερ ὑπενθυμίζει τὸ σχῆμα τοῦ ἁσματικοῦ, ἔχομεν τότε νὰ διανοηθῶμεν ἴσως ἐνταῦθα, ὅτι τὰ τοῦ Α' μέρος τοῦ ὄρθρου τούτου ἀντίφωνα ἀπετελοῦντο, λόγῳ προφανῶς τῆς ἀγρυπνίας ἐξ ᾠδῶν μᾶλλον καὶ ἐνὸς μόνου ψαλμοῦ, ἐκτὸς πάλιν ἂν ἐξ ἀκυρολεξίας ᾠδᾶς ἐδῶ κατονομάζει ὁ συνθέτης τοῦ τυπικοῦ τοὺς ψαλμοὺς καθ' ὅλου. Τὸ τελευταῖον θεωροῦμεν ἐπὶ τοσοῦτο πιθανώτερον, ὅσον αἱ κατὰ κυριολεξίαν ᾠδαί, αἵτινες ἀποτελοῦνται ἐξ ὕμνων τῆς Παλαιᾶς, ἐν μέρει δὲ καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης¹, ἀπαντῶσι καὶ ἐν τῷ μοναχικῷ ἔτι τύπῳ, οὐχὶ ὁμοῦς ἐν τῷ Α', ὡς συμβαίνει ἐδῶ, ἀλλ' ἐν τῷ Β' πάντοτε μέρει τοῦ ὄρθρου. Ἄλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὰ μετὰ τούτου, ἰὸ βέβαιον εἶναι ὅτι καὶ ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁσματικοῦ ὄρθρου δεικνύει βαθεῖαν τινα ἐξέλιξιν καὶ μεταβολάς, ὡς ὑπέστη σὺν τῷ χρόνῳ, ὡς συνάγεται ἐπαρκῶς ἄλλως τε ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ ἀπαντιάντων ἐνωρῖς ἤδη καὶ πρὸ τῶν χρόνων ἔτι *Συμεῶν* τοῦ Θεσσαλονίκης ξενικῶν στοιχείων, οἷα εἶναι καὶ τὰ παρὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 266 ἔτι τυπικοῦ τῆς Πάτμου (ἐκ τοῦ Θ'—I' αἰῶνος) μαρτυρούμενα στοιχεῖα τοῦ μοναχικοῦ τύπου, ὅπως τὰ *ἐξαποστειλάρια*, *μεγαλυνάρια*, *ὑπακοή* καὶ τό, *Θεὸς Κύριος*. Ἡ προσθήκη τέλος εἰς αὐτὸν τῶν στιχηρῶν τῶν Αἰνῶν καὶ ἰδίως τῶν *κανόνων* παρὰ τοῦ *Συμεῶν* ἠλλοίωσε τελείως τὴν μορφήν αὐτοῦ, συνετέλεσε δὲ τὰ μέγιστα καὶ εἰς τὴν τελείαν ἀφομοίωσιν, τέλος δὲ καὶ τὴν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ παρὰ τοῦ μοναχικοῦ ὄρθρου. Εἰ καὶ λόγῳ τῶν μεταβολῶν τούτων δὲν εἶναι σήμερον εὐχερὲς, ἐλλείψει μάλιστα περισσοτέρων

1. Τὸ *Εὐλόγητός* τοῦτο δὲν εἶναι ἴσως ἄλλο ἢ ἡ ἀρκτική λέξις τοῦ α' στίχου τοῦ ὕμνου τῶν τριῶν παιδῶν ἀρχομένου διὰ τοῦ *Εὐλόγητός εἰ, Κύριε ὁ Θεὸς κλπ.*

2. Περὶ τούτων ὄρα ἀφολόγιον ἐν σελ. 58-75.

πληροφοριῶν, νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὴν ἀρχικὴν μορφήν τῆς ἀκολουθίας, θὰ ἐπιχειρήσωμεν ἐν τούτοις νὰ συμπληρώσωμεν ἐν τισὶ τὴν τοῦ *Συμεῶν* περιγραφὴν, α) ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀντιφώνων καὶ τῶν εὐχῶν αὐτῶν ἐν τῷ Α' μέρει. Ὁ *Συμεῶν* ἀναγράφει ἐν τῷ μέρει τούτῳ 4 μόνον ψαλμούς, τοὺς 3, 62, 133 καὶ 118 (ἀποτελοῦντας πιθανὸν 7 ἀντίφωνα, ἐὰν ὑποθεθῆ, ὅτι μία ἐκάστη τῶν 3 στάσεων τοῦ τελευταίου λογίζεται ἐνιαχοῦ ὡς ἀνεξάρτητος μονὰς καὶ χωριστὸν ἀντίφωνον), προϋποθέτει δὲ καὶ εὐχάς, χωρὶς ὅμως νὰ δηλοῖ οὔτε τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, οὔτε τίνες εἰσι, ἐξαιρέσει τῆς β' εὐχῆς τῆς Εἰσόδου, *Ἐδλογημένη ἢ εἴσδος*. «Ἰστέον οὖν, λέγει ἐν σελ. 641, ὅτι ἐν τοῖς πρώτοις τριῖσι ψαλμοῖς τὸς ἐωθινὰς εὐχὰς πρὸς τὸν Θεὸν ἀναφέρει ὁ Ἱερεὺς». Πρβλ. σ. 640, ἔνθα γίνεται μνεῖα περὶ εὐχῆς τῆς εἰσόδου. Μείζονα ὅμως ἀριθμὸν ἀντιφώνων προϋποθέτουσι τόσον τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 266 τυπικὸν τῆς Πάτμου ἐν τοῖς ὄρθροις ἰδιαιτέρων τινῶν ἑορτῶν ἢ χρόνων, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅσον καὶ αἱ ἐν τοῖς εὐχολογίοις σωζόμεναι ἔτι εὐχαί¹. Ἐπειδὴ αἱ εὐχαὶ αὐταὶ, ὧν ὁ ἀριθμὸς πρὸ τῆς τοῦ Ν' ψαλμοῦ ψαλμωδίας ἀνέρχεται ἀπὸ 3—8, χαρακτηρίζονται ἐνιαχοῦ καὶ ὡς εὐχαὶ ἀντιφώνων², αἱ εὐχαὶ δὲ ἀντιφώνων κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα διατελοῦσιν ἐν στενοτάτῃ σχέσει πρὸς τοὺς συνοδεύοντας αὐτὰς ψαλμούς, προκύπτει ἀναγκαίως, ὅτι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντιφώνων ἔδει νὰ ἦτο ἰσάριθμος πρὸς τὸν τῶν εὐχῶν αὐτῶν. Ἐχομεν λοιπὸν κατὰ ταῦτα νὰ δεχθῶμεν ἐν τῷ πρὸ τοῦ Ν' ψαλμοῦ μέρει τὴν ὑπαρξίν 3 μέχρις 8 ἀντιφώνων, ἐξαιρέσει ἐξιδιασμένων τινῶν ἡμερῶν ἢ χρόνων³, καθ' οὓς ἐτάσσοντο περισσότερα ἀντίφωνα. Ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ζήτημα, τίνες ἦσαν οἱ ὑπόλοιποι, πλὴν τῶν ὡς ἀνωτέρω κατονομασθέντων, ψαλμοί, οἱ τὰ ἀντίφωνα ταῦτα ἀποτελοῦντες, δὲν εἶναι εἰς ἡμᾶς εὐκόλον σήμερον ἐλλείψει περισσοτέρων καὶ σαφεστέρων πληροφοριῶν ἐν τῇ παραδόσει νὰ δώσωμεν ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν. Ἐκ τῆς ἀναλύσεως τοῦ περιεχομένου τῶν μέχρις ἡμῶν ἐν τοῖς εὐχολογίοις περισφθεισῶν εὐχῶν δύναται τόσον μόνον νὰ ἐξαχθῆ, ὅτι ἡ μὲν β' τοῦ εὐχολογίου σχετίζεται πρὸς τοὺς 62 καὶ 133 ψαλμούς, ἡ δὲ γ' καὶ

1. Περὶ τῶν σωζομένων εὐχῶν τοῦ ὄρθρου ὄρα Εὐχολόγιον τοῦ *Goar* ἐν σελ. 39 ἔξ. Εὐχολόγιον (Βενετίας, 1839) ἐν σελ. 26 ἔξ. καὶ τὴν προμνημονευθεῖσαν μελέτην τοῦ Καισαρείας Ἀμβροσίου ἐν σελ. 103 ἔξ.

2. Οὗτο ἐπὶ παραδείγματι ἐν τοῖς ὑπ' ἀριθμὸν 105 Πάτμου, 958, 962, 973 καὶ 982 εὐχολογίοις τοῦ Σινᾶ. Πρβλ. περὶ τούτων καὶ τὸν ἐν τῇ προμνημονευθεῖσῃ πραγματείᾳ ἡμῶν, *Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἀκολουθίαις τοῦ ἱερατικοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου εὐχῶν*, προσηρητημένον Β' πίνακα.

3. Πρβλ. καὶ τὴν ἐν χρήσει ἔτι ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου τῆς Μ. Παρασκευῆς, ἐν ἣ ἄχρι σήμερον ψάλλονται ἱε' ἀντίφωνα ἐκ τῆς ποιήσεως ἅτινα ἀσφαλῶς ἐπέχουσι τὴν θέσιν τῶν ἄλλοτε ἐκεῖ ἀρχικῶς εὐρισκομένων ψαλμικῶν ἀντιφώνων.

ς' πρὸς τὸν 118, τὸν Ἀμωμον¹. Ὅτι δὲ ὑπῆρχον εὐχαὶ ἰδιαιτεραὶ δι' ἕκαστον τῶν ἀντιφώνων τοῦ ψαλτῆρος, μαρτυρεῖται ἐκ τῆς προμνημονευθείσης σημειώσεως τοῦ ἀντιγραφέως ἢ ἐκδότου τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 213 εὐχολογίου τῶν Παρισίων. Συγκεφαλαιοῦντες νῦν τὰ λεχθέντα λέγομεν, ὅτι τὰ ἀντίφωνα καὶ εὐχαὶ αὐτῶν ἐν τῷ Α' μέρει προσήγγιζον, ἐξαιρέσει ἐξιδιασμένων τινῶν χρόνων καὶ ἑορτῶν, τὸν ἀριθμὸν 8.

β) Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ψαλλομένων ὕμνων καὶ εὐχῶν ἐν τῷ Β' μέρει. Εὐχερέστερος καθίσταται ἡμῖν ὁ καθορισμὸς τῶν ὕμνων καὶ τῶν εὐχῶν ἐν τῷ Β' μέρει, ὅπερ διεφύλαξε πλειότερον, ὡς φαίνεται, τὴν ἀρχικωτέραν μορφήν. Ὑμνους ἐνταῦθα ἔχομεν τὴν ᾠδὴν τῶν τριῶν παίδων, τὸν Ν' ψαλμὸν, τοὺς Αἴνους καὶ τὴν Δοξολογίαν. Ὁ Συμεὼν ἀναγράφει πρὸς τούτους καὶ τὴν ᾠδὴν τοῦ Ζαχαρίου, ἣτις ὅμως ἐν ἡ θέσει φέρει αὐτὴν δὲν ἔχει θέσιν, ἀλλὰ καὶ τῆς ὁποίας οὐδεμία εὐχὴ περιῆλθεν ἄχρις ἡμῶν. Ὅτι κατ' ἀρχὴν ἠδύνατο γὰρ ὑπάρχουν καὶ τινες τῶν βιβλικῶν ᾠδῶν—ὑπῆρχον δὲ ἀσφαλῶς—ἐν τῷ ὄρθρῳ, συνάγεται οὐ μόνον ἐκ τῶν ἀρχαιότερων ψαλτηρίων καὶ κωδικῶν, ἐν οἷς ἐν τῷ τέλει τοῦ βιβλίου τοῦ ψαλτῆρος ἀναγράφονται ἕκ τε τῆς Π. καὶ τῆς Κ. Διαθήκης ᾠδαί, ἀλλὰ προσέτι καὶ ἐκ τῆς ὡς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμὸν 213 εὐχολογίῳ τῶν Παρισίων σημειώσεως, καθ' ἣν ὑπῆρχον παραλλήλως πρὸς τὰς εὐχὰς τῶν ἀντιφώνων τοῦ ψαλτῆρος εἰσέτι καὶ εὐχαὶ τῶν ᾠδῶν ἡ' καὶ ἕτεραι εὐχαί. Ἐκ τῆς διατεταραγμένης λοιπὸν θέσεως, ἐν ἣ φέρεται ἡ ᾠδὴ τοῦ Ζαχαρίου παρὰ τῷ Συμεὼν καὶ ἐκ τῆς ὀητῆς δηλώσεως ἔτι αὐτοῦ, ὅτι πρότερον μετὰ τὸν Ν' ψαλμὸν ἠκολούθουν οἱ Αἴνοι δὲν ἀποκλείεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι διὰ μὲν τὴν τῆς Κυριακῆς ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου ἤτοι τεταγμένη ἡ ᾠδὴ τῶν τριῶν παίδων, ἐνιαχοῦ δὲ ἴσως καὶ ἡ τοῦ Ζαχαρίου, διὰ δὲ τὴν τῶν λοιπῶν ὄρθρων τῶν ὑπολοίπων ἡμερῶν τῆς ἑβδομάδος ἄλλη τις τῶν ᾠδῶν. Τὸ σύστημα τοῦτο ἤτοι ἄλλωστε εὐχρηστον καὶ ἀλλαχού², μαρτυρεῖται δὲ καὶ ἐκ τῶν ἐν χρήσει ἔτι ἀκολουθιῶν τοῦ ὄρθρου τῆς Μ. ἑβδομάδος, ἐν αἷς ἄλλοτε μὲν ἀπαντῶσι τριψῆδια, ἄλλοτε δὲ ἐννεαψῆδια³. Χαρακτηριστικωτάτη εἶναι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀναστάσεως τῶν Ἱεροσολύμων διὰ τὰς ἀκολουθίας τῶν ὄρθρων τῆς Μ. ἑβδομάδος κρατοῦσα διάταξις⁴, καθ' ἣν διὰ μὲν τὴν Μ. Τρίτην ὀρίζονται διψῆδια (ἢ Α' καὶ Θ' ᾠδῆ), διὰ δὲ τὴν Μ. Δευτέραν, Μ. Τετάρτην καὶ Μ. Παρα-

1. Πρβλ. ἀνάλυσιν τῶν εὐχῶν τούτων ἐν σελίδι 123 ἔξ. τῆς προμνημονευθείσης μελέτης τοῦ *Καίσαρος Ἀμβροσίου*.

2. Ἐν τῷ κανόνι τῆς προσευχῆς ἐπὶ π.δ. τοῦ Βενεδίκτου.

3. Πρβλ. ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Μ. ἑβδομάδος ἐν τῷ ἐν χρήσει Τριψῆδιῳ.

4. Πρβλ. Ἀνάλεκτα Ἱεροσολ. σταχυολογία τοῦ *Κεραμῆος Παπαδοπούλου*, II, 28-188.

σκευὴν τριώδια (ἢ Α', Η' καὶ Θ' ᾠδή), διὰ δὲ τὰς ἡμέρας τῆς Μ. Πέμπτης καὶ τοῦ Μ. Σαββάτου ἐννεαῶδια (αἱ Α' — Θ' ᾠαδί). Ναι μὲν πρόκειται ἐν ταῖς ὑπὸ λόγον μοναχικαῖς ἀκολουθίαις περὶ κανόνων διωδίων, τριωδίων κ.λ.π., ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ κανόνες καθόλου εἶναι συντεθειμένοι, ὡς γνωστόν, ἐξ ἐννοιῶν καὶ ῥημάτων τῶν ὑποκειμένων εἰς ἓνα ἕκαστον αὐτῶν ἀντιστοιχῶν βιβλικῶν ᾠδῶν, ἀφ' ὧν καὶ τὰ ἀποτελοῦντα αὐτοὺς μέρη τὴν ὀνομασίαν ἔλαβον (ἐπὶ π. δ., ᾠδή Α', Β', Γ' κ.λ.π.) καὶ μετὰ στίχων ἐκ τῶν ᾠδῶν τούτων συμπάλλονται ἢ καὶ ἀντὶ τῶν τούτων ψάλλονται, κατέχομεν ἄρα ἰσχυρὰν τὴν μαρτυρίαν περὶ τοῦ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῇ θέσει τῶν νῦν ᾠδῶν τῶν κανόνων προὔπαρχουσῶν ἄλλοτε βιβλικῶν ᾠδῶν δὲν ἀπετελεῖτο πάντοτε καὶ καθ' ἑκάστην ἐκ τοῦ συνόλου ἀριθμοῦ τῶν μέχρις ἡμῶν περιελθουσῶν ᾠδῶν, ἀλλ' ἐποικίλλεν ἀναλόγως τῶν ἡμερῶν τῆς ἑβδομάδος καὶ τῶν ἀγομένων ἑορτῶν. Δὲν ἐψάλλοντο δηλαδὴ αὐταὶ ἀθρόως καὶ ἅπασαι καθ' ἑκάστην, ἀλλ' ἔναι μόνον αὐτῶν ἀναλόγως τῶν ἡμερῶν ὀριζομένης τῆς ψαλμωδίας ἢ ἀναγνώσεως ὅτε μὲν ταύτης, ὅτε δὲ ἐκείνης, ὅτε δὲ καὶ τοῦ συνόλου ἔτι αὐτῶν¹. Ἐκ τῶν ἐπελθουσῶν, συνεπεία τῆς μετὰ ταῦτα γενομένης συναναμίξεως τῶν τυπικῶν, διαφόρων μεταβολῶν ἐν ταῖς ἡμετέραις ἀκολουθίαις δὲν εἶναι εἰς ἡμᾶς σήμερον βέβαια τόσον εὐκόλον, ἐφ' ὅσον δὲν ἔλθωσιν εἰς φῶς νεώτεραι πληροφορίαι, ν' ἀποφανθῶμεν, πῶς ἀκριβῶς εἶχον τὰ πράγματα ἐν τῇ ἀρχικῇ μορφῇ τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἁσματικοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τοὺς ὕμνους. Ἀναφορικῶς δὲ πρὸς τὰς εὐχὰς παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς. Περὶ τῶν εὐχῶν ἐν τῷ Β' μέρει τοῦ ὄρθρου οὐδεμίαν ποιεῖται μνείαν ὁ *Συμεών*, ἀλλ' ὅτι τοιαῦτα ὑπῆρχον, μαρτυρεῖται σαφῶς ἐκ τῶν *ἐπιγραφῶν*, ὑφ' ὧν εἶναι ἐφωδιασμένοι ἔναι εὐχαὶ παρὰ τισιν ἀρχαίοις εὐχολογίαις καὶ δι' ὧν χαρακτηρίζονται ἐκ τῶν συνοδευόντων αὐτὰς ὕμνων, κατὰ τὴν ψαλμωδίαν τῶν ὁποίων ἀπηγγέλοντο. Τοιαῦτα δὲ ἐπὶ π. δ. εὐχαὶ εἶναι ἢ δ' τοῦ εὐχολογίου, *Δάμνον δέσποτα*, ἣτις ἀποκαλεῖται ἐνιαχοῦ καὶ ὡς *εὐχὴ τοῦ Ἐθαγγελίου*, οὕτω δὲ ἐπὶ παραδείγματι παρὰ τῶν ὑπ' ἀριθ. Β 7, 163, 491, 613, 105 (Πάτριου) εὐχολογιῶν². Εἶτα ἢ ι' αὐτοῦ, *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν διὰ μετανοίας ἄφρουν*, ἣτις, φέρεται ὡς *εὐχὴ τοῦ Ν' ψαλμοῦ*, οὕτω δὲ ἐπὶ παραδείγματι παρὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. Β 7, 133, 163, 491, 105 (Πάτριου) 958, 961 κ.λ.π. εὐχολογιῶν. Ἡ ια' αὐτοῦ, *Ὁ Θεός, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὰς νοερὰς καὶ λογικὰς ὑποστησάμενος δυνάμεις*, ἣτις φέρεται ὡς *εὐχὴ τῶν Αἴνων*, οὕτω δὲ ἐπὶ παραδείγματι παρὰ τῶν ὑπ' ἀριθ. Β 7, 163, 491, 956, 960, 961 καὶ 982 εὐχολογιῶν. Ἡ ιβ' αὐτοῦ, *Αἰνοῦμεν, ὕμνοῦμεν, εὐλογοῦμεν καὶ εὐχαριστοῦμεν*, ἣτις χαρακτηρίζεται ὡς *εὐχὴ τῆς ἀπολύσεως* ἢ ὡς εὐχὴ τοῦ *Δόξα ἐν ὑψίστοις* [=τῆς δοξολογίας] ἢ

1. Ὅρα π.δ. ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Cabrol ὑπὸ τὴν λέξιν Laudes.

2. Ὅρα τὸν προσηρητημένον Β' πίνακα ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ ἡμετέρᾳ πραγματείᾳ, *Περὶ τῶν εὐχῶν ἐν ταῖς ἀκολουθίαις τοῦ ὄρθρου καὶ τοῦ ἑσπερινοῦ*.

ἀπολύσεως εἰς τὸ Δόξα ἐν ὑψίστοις, οὕτω δὲ παρὰ τῷ ὑπ' ἀριθ. 961, Β 7, 163, 105 (Πάτμου), 958, 956, 962, 960 κ.λ.π. εὐχολογίων. Ἡ γ' αὐτοῦ, ἢ, *Κύριε, ἄγιε, ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν*, ἢ καὶ ἐν τῇ χρήσει ἔτι ἀκολουθία ὡς εὐχή κεφαλοκλισίας χαρακτηριζομένη. Ἡ εὐχή τέλος τῆς ἐκτεροῦς, ἢ ἀπαντῶσα νῦν ἐν μόνῃ τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς Θείας Ἱερουργίας¹, ἄλλοτε δὲ ὡσαύτως καὶ ἐν ταῖς τοῦ ὄρθρου καὶ τοῦ ἔσπερινοῦ, ὡς μαρτυρεῖται παρὰ τῶν ὑπ' ἀριθ. μὲν 105 (Πάτμου) καὶ 973 τοῦ Σινᾶ εὐχολογίων διὰ τὸν ὄρθρον, 105 (Πάτμου) δὲ 973 καὶ 984 τοῦ Σινᾶ διὰ τὸν ἔσπερινόν². Εἰς ταύτας τέλος πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ αἱ παρὰ τισιν εὐχολογίαις ἀπαντῶσαι ἔτι ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ὄρθρου εὐχαὶ τῶν κατηχομένων καὶ τῶν πιστῶν, μία μὲν τῶν πρώτων, δύο δὲ τῶν ἄλλων. Ὡς πρὸς τὰς τελευταίας ἀρκοῦμεθα νὰ παραπέμψωμεν εἰς τὸ εὐχολόγιον *Goar*, σ. 45 ἐξ., ἔνθα ἀναγράφονται κατὰ τινα χειρόγραφα τὰ ἑξῆς. «Ἰστέον, ὅτι οἱ τοῦ ὄρθρου κατηχοόμενοι οὐδέποτε ἄλλοτε γίνονται, εἰ μὴ ὅτε ψάλλονται τὰ ἰβ' προκειμένα». Ἔτερον πάλιν εὐχολόγιον, αὐτόθι, μετὰ τὰς 10 εὐχὰς τοῦ ὄρθρου προσθίεται «*Εὐχή κατηχομένων*», γινομένης εἰσόδου μετὰ τὸ τρισάγιον καὶ λεγομένου προκειμένου. Εἶτα μετὰ τοῦτο λιτανεύει ὁ διάκονος, καὶ ἄλλου ποιούντος τὴν τῶν κατηχομένων εὐχήν, ἐπεύχεται ὁ Ἱερεὺς: *Εὐλόγησον καὶ νῦν Κύριε τοὺς δούλους σου τοὺς κατηχομένους, οὓς ἐκαλέσω [ἴδρα τὸ πληρὲς κείμενον αὐτόθι]. Ἀκολουθεῖ εἶτα εὐχὴ πιστῶν α', Κύριε, Κύριε, σὴ ἔστιν ἡμέρα [ἴδρα τὸ κείμενον αὐτόθι]. Εὐχή, ἡγουν ἀπόλυσις. Αἰνοῦμεν, ὑμνοῦμεν [=ἢ ὡς ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα]. Εὐχὴ τῆς κεφαλοκλισίας. Κύριε, ἄγιε, ὁ ἐν ὑψίστοις³.*

ε) Διάγραμμα τῆς τριτοέκτης.

Αὕτη, κατὰ παραδόσιν ἀρχαίαν οὕσα, «ἐπέχει τύπον τύπον τῶν ὠρῶν»,

1. Πρβλ. Εὐχολόγιον τὸ Μέγα ἐν σελ 55 διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ Χρυσοστόμου, ἐν σελ 79 διὰ τὴν τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ ἐν σελ. 112 διὰ τὴν τῶν προηγιασμένων.

2. Ὅρα πίνακα Β' τῆς προμνημονευθεῖσαις πραγματείας ἡμῶν.

3. Πρβλ. πρὸς τούτοις τὸ ὑπ' ἀριθ. 213 εὐχολόγιον (Δημητρίεβσκη II, 1001) ἐν τῷ ὁποίῳ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ὄρθρου ἀναγράφονται τὰ αὐτὰ περὶ τῆς τῶν κατηχομένων ὑπηρεσίας καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου ἀντέγραψε τὰς ὡς ἀνωτέρω πληροφορίας ὁ *Goar*. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 982 εὐχολόγιον τοῦ Σινᾶ (αὐτόθι II, 234) ἀναγράφει ὡσαύτως ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ὄρθρου δύο εὐχὰς, μίαν τῶν κατηχομένων, τὴν, *Εὐλόγησον Κύριε καὶ νῦν τοὺς δούλους σου τοὺς κατηχομένους, καὶ ἕτεραν τῶν πιστῶν, τὴν, Κύριε, Κύριε, σὴ ἔστιν ἡμέρα*. Ὅποια ὁμοῦ μεταβολὴ ἔχει ἐπέλθει ἐν τῇ τάξει τῶν ἀκολουθιῶν καὶ ὁποία σύγχυσις ἐν ταῖς εὐχαῖς, μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἢ, *Τῇ διατάξει σου Κύριε, διαμένει ἡμέρα, εὐχή, ἢ ὡς β' τῶν πιστῶν ἀλλαχοῦ ἀναγραφομένη*, φέρηται ἐν τῷ ὄρθρῳ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 163 εὐχολογίου (τοῦ ἔτους 1512) τῆς ἐν τῷ Ἄθωνι μονῆς Καρακάλου οὐχὶ ἐν τῷ Β' αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ Α' μέρει, ἐν τῷ ὁποίῳ συνήθως εἶναι ἡ θέσις τῶν ἀνιψῶνων καὶ τῶν εὐχῶν αὐτῶν.

λέγει ὁ *Συμεὼν* ("Απαντα σελ. 625), «καὶ τοῦτο (—τριτοέκτη) καλυμένη ἐκ τοῦ ὀνόματος [=τῆς Γ' καὶ τῆς ΣΤ'] καὶ τῆς Ἱερᾶς λειτουργίας». Καὶ ἀλλαγῶν σελ. 649, ὅτι ἀναγκαιοτάτως ἠνωμένη ἐστὶ τῇ λειτουργίᾳ [=τῶν προηγιασμένων], κατὰ τὴν ἁγίαν Τεσσαρακοστὴν γινομένη ἐν ταῖς καθολικαῖς ἐκκλησίαις παρὰ τῶν κοσμικῶν ἱερέων ἢ καὶ τὸν τόπον ἀποσφίξει τῆς καθολικῆς μεγάλης ἱερᾶς λειτουργίας [=τῆς τελείας λειτουργίας] ἄχρι καὶ τῆς μεγάλης εἰσόδου. Τοῦτο δὲ ἐπενοήθη τοῖς ἀρχαίοις πατροῖσιν διὰ τὸ μὴ τελείαν λειτουργίαν ἐν τῇ ἁγίᾳ γίνεσθαι Τεσσαρακοστῇ¹. Τελεῖται δὲ ἡ Τριτοέκτη οὕτως :²

Μέρος Α'. Ἀκολουθοῦμεν καὶ ἐνταῦθα τὴν περιγραφὴν τοῦ *Συμεὼν* (Πρβλ. "Απαντα σελ. 649 ἔξ.), πρὸς ἣν συμφωνεῖ καὶ ἡ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 957 εὐχολογίου τοῦ Σινᾶ (πρβλ. Δημητριέβσκη II, 9), παραλλήλως ὁμως λαμβάνομεν πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὴν τοῦ τοπικοῦ 266 τῆς Πάτμου. Ἀρχεται διὰ τοῦ *Ἐδλογημένη ἡ βασιλεία*, ἀκολουθοῦσι τὰ *Εἰρηγικά* καὶ ἡ *ψαλμοδία*

1. Προδήλως ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ἐνταῦθα ὁ *Συμεὼν* τὰς διατάξεις ἐκείνας, αἵτινες ἀπαγορεύουσι κατὰ τὴν ἁγίαν Τεσσαρακοστὴν τὴν τέλειον τελείας λειτουργίας ἐν ἄλλαις αὐτῆς ἡμέραις παρεπὸς τῶν Σαββάτου καὶ Κυριακῆς. Πρβλ. 49 κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου (365)· «ὅτι οὐ δεῖ ἐν τῇ Τεσσαρακοστῇ ἄρτον προσφέρειν, εἰμὴ ἐν Σαββάτῳ καὶ Κυριακῇ μόνον».—51 τῆς αὐτῆς· «Ὅτι οὐ δεῖ ἐν Τεσσαρακοστῇ μαρτύρων γενέθλια ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ τῶν ἁγίων μαρτύρων μῆμας ποιεῖν ἐν τοῖς Σαββάτοις καὶ Κυριακαῖς».—52 τῆς ΣΤ' (Πενθέκτης, ἐν ἔτει 691)· «Ἐν πάσαις ταῖς τοῖς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς τῶν νηστειῶν ἡμέρας, παρεπὸς Σαββάτου καὶ Κυριακῆς καὶ τῆς ἁγίας τοῦ Ἐθαγγελισμοῦ ἡμέρας, γινέσθω ἡ τῶν προηγιασμένων ἱερὰ λειτουργία»,

2. Τελεῖται δὲ κατὰ τὴν διάταξιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 266 τυπικοῦ τῆς Πάτμου τὴν ἡν ὦραν τῆς ἡμέρας (Πρβλ. Δημητριέβσκη I. 111). Ὁ *Συμεὼν* τούναντιον, ὅστις συνδέει τὴν τέλειον ταύτης μετὰ τῆς λειτουργίας τῶν προηγιασμένων, παρεμβάλλει μεταξὺ ἀμφοτέρων αὐτῶν τὴν τέλειον πρῶτον μὲν τῆς ἀκολουθίας τοῦ μοναχικοῦ ἐσπερινοῦ, ὅστις εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς τριτοέκτης καὶ συναπτῶς πρὸς αὐτὴν τελεῖται ἐν εἶδει λιτανείας ἢ παρακλήσεως, ψαλλόμενος ὀπισθεν τοῦ ἄμβωνος καὶ ἐν τῇ πλαγίᾳ τοῦ ναοῦ, εἶτα δὲ καὶ τοῦ ἱσλαμικοῦ, ἀποτελοῦντος οὕτω τὸ Α' ἢ προεισαγωγικὸν μέρος τῆς τῶν προηγιασμένων, τοῦθ' ὅπερ ὁμως ὑπονοεῖ, ὅτι ἡ τῆς τριτοέκτης ἀκολουθία λόγῳ τῆς μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς προηγιασμένης μεσολαβουσῶν ἐπαλλήλων ἀκολουθιῶν τῶν μοναχικοῦ καὶ τοῦ ἱσλαμικοῦ ἐσπερινῶν τελεῖται μᾶλλον κατὰ τὰς μεταμεσημβρινὰς καὶ πρὸς τὴν ἐσπέραν ὥρας. Ἄλλ' ὅτι ὁ παρὰ τοῦ *Συμεὼν* προϋποτιθέμενος οὗτος χρόνος ἀφορᾷ μεταγενεστέραν πρᾶξιν, πρὸδηλον, συναγεται δὲ ἄλλως τε καὶ ἐκ τῆς παρουσίας ἔτι ἐνταῦθα τῆς ἀκολουθίας τοῦ μοναχικοῦ ἐσπερινοῦ. Ἄλλ' ὁ χρόνος τῆς βῆς τῆς ἡμέρας ὦρας δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ὀνομασίαν μόνον, ἥτις ὡς προελθοῦσα ἐκ τῆς συμπύξεως ἢ συγχωνεύσεως τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Γ' καὶ ΣΤ' ὦρας, ἀπαιτεῖ τὸν μεταξὺ τῆς βῆς καὶ βῆς ὦρας τῆς ἡμέρας χρόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὸ ἔτι τὸ περιεχόμενον τῆς ἀκολουθίας τῆς τριτοέκτης, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀπαντᾷ, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ τις εὐχὴ, ἥτις ὡς εὐχὴ τῆς ΣΤ' ὦρας χαρακτηρίζεται, κατ' ἀκολουθίαν δὲ περὶ τὴν ἡν ὦραν τῆς ἡμέρας ἔδει ν' ἀναγινώσκηται.

τριῶν ἀντιφώνων καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῶν οἰκείων εὐχῶν¹. Οἱ στίχοι τῶν ἀντιφώνων, ἀποτελουμένων ἐκ τῶν ψαλμῶν 24, *Πρὸς σέ Κύριε ἦρα τὴν ψυχὴν μου*, 26 *Κύριος φωτισμὸς καὶ σωτὴρ μου*, καὶ 100 *Ἐλεος καὶ κρίσις ἄξιμά σοι*², συνοδεύονται ὑπὸ ἐφρυνίων ἢ ὑποψαλμάτων, ἅτινα εἶναι τοῦ μὲν α' τό, *Ταῖς προσβείαις τῆς Θεοτόκου*, τοῦ δὲ β' τό, *Σῶσον ἡμᾶς υἱὲ Θεοῦ*, τοῦ δὲ γ' τό, *Ἀλληλούϊα* διπλοῦν ἢ τριπλοῦν³. Εἰς τὸ τέλος τοῦ γ' ἀντιφώνου γίνεται *Εἴσοδος* (ἄνευ φώτων καὶ θυματοῦ⁴).

Μέρος Β'. Μετὰ τὴν εἴσοδον [ψάλλεται τὸ τρισάγιον, *Ἅγιος ὁ Θεός*, κτλ., ἀκολουθοῦσιν εἶτα] τὰ εἰρηνικὰ, ἢ ἡ μικρὰ συναπτὴ, καὶ ἡ εὐχή, *Κύριε ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν*, ἣτις χαρακτηρίζεται καὶ ὡς εὐχὴ τῆς *Γ' ὥρας*⁵, μεθ' ἣν ψάλλεται τὸ τροπάριον τῆς Προφητείας καὶ γίνεται ἀνά-

1. Αἱ εὐχαὶ αὗται εἶναι τοῦ μὲν ἀντιφώνου α' ἢ, *Ὁ Θεὸς ὁ ἐπὶ τῶν χειροβίμων καθεζόμενος*, τοῦ δὲ β' ἢ, *Δεόμεθά σου Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν*, τοῦ δὲ γ' ἢ, *Κύριε, ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ*.

2. Ὁ ψαλμὸς τοῦ γ' ἀντιφώνου δὲν ἀναγράφεται παρὰ τοῦ *Συμεῶν*, δηλοῦται ἀπλῶς τὸ ὑπόψαλμα αὐτοῦ ὡς συνιστάμενον ἐκ διπλοῦ *Ἀλληλούϊα*. Ἐπειδὴ περαιτέρω λέγεται, ὅτι ἡ εἴσοδος γίνεται κατὰ τὴν ψαλμωδίαν τοῦ στίχου, *Πορευόμενος ἐν δὲφ ἁμώμφ*, εἶναι δὲ οὗτος ὁ βος στίχος τοῦ 100 ψαλμοῦ, εὐδεμία ἄρα ἀμφιβολία, ὅτι ὁ ψαλμὸς οὗτος ἀποτελεῖ ἐναεῦθα τὸ γ' ἀντιφώνον.

3. *Διπλοῦν* μὲν κατὰ τὸν *Συμεῶν*, *τριπλοῦν* δὲ κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 266 τυπικόν.

4. Ἄνευ φώτων καὶ θυματοῦ, ἐπειδὴ κατὰ τὸν *Συμεῶν* εἰκονίζει αὕτη τὴν εἰς τὸν σταυρὸν ἀπαγωγὴν τοῦ Σωτῆρος. Ἡ εἴσοδος γίνεται κατὰ τὴν ψαλμωδίαν τοῦ 6 στίχου τοῦ γ' ἀντιφώνου, ἥτοι ἐν τῇ ψαλμωδίᾳ τῶν δύο τελευταίων πρὸ τοῦ τέλους στίχων τοῦ 100 ψαλμοῦ. Λέγεται δὲ κατὰ ταύτην καὶ ἡ εὐχή, *Εὐλογημένη ἡ εἴσοδος τῶν ἁγίων σου*.

5. Ὁ *Συμεῶν* σημειοῖ, ὅτι μετὰ τὴν εἴσοδον ὁ διάκονος λέγει τὰ εἰρηνικά, ὁ δὲ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν, *Κύριε, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν*, «ἢ τῆς ΣΤ' ὥρας ἐστὶ καὶ διαφυλαχθῆναι ἡμᾶς ἀπὸ παντὸς βέλους πετομένου ἡμέρας, ἀπὸ πράγματος ἐν σκότει διαπορευομένου, ἀπὸ συμπτόματος καὶ δαιμονίου μεσημβρινουῦ... Καὶ εὐθὺς οἱ ψάλλται τὸ τροπάριον μέλπουσι τῆς προφητείας. Καὶ ὁ ἀναγνώστης ἐπ' ἄμβωνος ἀναγινώσκει τὴν προφητείαν» (αὐτόθι σελ. 653). Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἔχομεν: *Εἰρηνικὰ—εὐχὴν—τροπάριον—Προφητείαν*. Πρὸς τὴν διάταξιν ταύτην συμφωνεῖ καὶ ἡ τοῦ 957 εὐχολογίου τοῦ Σινᾶ, πλὴν προετιμήσαμεν ἡμεῖς ἐν τῇ ἐκθέσει τὴν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 266 τυπικοῦ τῆς Πάτμου, ὅπερ μετὰ τὴν εἴσοδον ἀναγράφει ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς τριτοεκτης τῆς τετάρτης τῆς τυροφάγου, ὅτι ὁ ἀναγνώστης *δοξάζει*, ἐν δὲ τῇ τῆς Δευτέρας τῆς Α' ἐβδομάδος τῶν νηστειῶν τὰ ἐξῆς: «μετὰ τὰ ἀντιφώνια καὶ τὴν εἴσοδον οἱ ψάλλται ἀντὶ τρισαγίου [=τοῦ, Ἅγιος ὁ Θεός] λέγουσι τροπάριον (δεῖνα) καὶ μετὰ τοῦτο προκειμένον (δεῖνα)...» (Πρβλ. Δημητριάδου I, 111 καὶ 113), ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἄλλοτε ἢ ἄλλαχού ὑπῆρχε τὸ *τρिसάγιον*, ἀντὶ οὗ ἐδῶ ὀρίζεται *τροπάριον* μόνον. Περὶ εὐχῆς *συναπτῆς*, γανομένης παρὰ τοῦ διακόνου, διαλαμβάνουσι καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 957 εὐχολόγιον καὶ 266 τυπικόν, τὸ β' μάλιστα μετὰ τῆς σημειώσεως «ἄνευ αἰτήσεων». Περὶ δὲ τῆς κατὰ διάρκειαν ταύτης ἀναγινωσκομένης εὐχῆς, *Κύριε ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν*, μαρτυρεῖ ρητῶς καὶ τὸ προμνημονευθὲν 957 εὐχολόγιον, ὅπερ καὶ ἀναγράφει ταύτην. Ἡ εὐχὴ αὕτη οὕσα συντεθειμένη ἐκ ῥήσεων καὶ ἐννοιῶν τοῦ 90 ψαλμοῦ, ὡς

γνωσις περικοπῶν ἐκ τῆς Π.Δ., ὧν προτάσσεται καὶ ψαλμικόν τι προκει-
μενον¹. «Καὶ τὰ λοιπὰ», προσθῆτε εἶτα ὁ *Συμεὼν* ἐν σελ. 653, «κατὰ
τὸν τύπον τῆς θείας λειτουργίας μετὰ τὸ Εὐαγγέλιον». Ὅντως δὲ ἀνα-
γράφεται εἶτα ἐν συνεχείᾳ τό, *Εἴπωμεν πάντες καὶ ἡ εὐχὴ τῆς ἐκτενοῦς δεή-
σεως καὶ αἱ εὐχαὶ ὑπὲρ τῶν κατηγουμένων καὶ τῶν πιστῶν*², μεθ' ἃ φέρον-
ται αἱ αἰτήσεις τοῦ. *Πληρώσωμεν τὴν δέησιν καὶ ἡ εὐχὴ, Κύριε ὁ Θεὸς
ἡμῶν, ὁ μόνος ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος, τὸ Εἰρήνη πᾶσι, ἡ εὐχὴ τῆς κεφα-
λοκλισίας καὶ τό, Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν*, ἦτοι ἡ ἀπόλυσις.

Καὶ συγκεφαλαιωτικώτερον ἔχουσι τὰ τῆς ἀκολουθίας ὡς ἐξῆς:

Μέρος Α'.—Εὐλογημένη ἡ βασιλεία—Εἰρηνικὰ—εὐχὴ ἀντιφώνων καὶ
ἀντίφωνα τρία—Ἐξοδος—*Μέρος Β'*—[ψαλμωδία τοῦ τρισαγίου] ἡ μικρὰ
συναπτὴ καὶ ἡ εὐχὴ τῆς *Ϛ'*—τροπάριον καὶ ἀναγνώσματα ἐκ τῆς Π. Δ.—ἡ
Ἐκτενὴς τοῦ, *Εἴπωμεν καὶ ἡ εὐχὴ αὐτῆς*—Εὐχαὶ τῶν κατηγουμένων καὶ
τῶν πιστῶν—αἱ αἰτήσεις τοῦ, *Πληρώσωμεν*—ἡ κεφαλοκλισία καὶ ἡ ἀπόλυ-
σις.—Ὡς ἐκ τοῦ διαγράμματος τούτου σαφῶς καταφαίνεται, ἀκολουθεῖ ἡ

μαρτυρεῖ ἡ ἀντιπροβολὴ ταύτης πρὸς τοὺς 5-6 στίχους αὐτοῦ, δὲν φέρεται σήμε-
ρον ἐν τῇ ἐν χρήσει ἀκολουθείᾳ τῆς ΣΤ' ὥρας ὡς συστατικὸν αὐτῆς, φέρεται
ὁμοῦς ὁ *ἔξ* οὗ ἐμορφώθη αὕτη καὶ ἔλαβε δάνεια 90 ψαλμός.

1. Τὸ ἀνάγνωσμα, ἐπέχον θέσιν τοῦ Ἀποστόλου ἄμα καὶ τοῦ Εὐαγγελίου,
λαμβάνεται συνήθως ἐκ τοῦ Ἡσαίου, ὅστις τὰ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἐμφανεστέρον τῶν
ἄλλων πάντων προφητῶν ἐκήρυξε καὶ τὰ περὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ λεπτομερέστερον
διεξωγράφισε πάντων. «Ὅτι δὲ τοῦτο ἔθος ἀρχαῖον ἐκ τῶν πατέρων», προσθῆτε¹
ὁ *Συμεὼν* ἐν σελ. 653, «ἄηλον, ὡς καὶ ἐν τοῖς μοναστηρίοις κατὰ τὴν ἔκτην ἢ
προφητεία τοῦ Ἡσαίου ἀνιγνώσκεται ἐν ὅλῃ τῇ τεσσαρακοστῇ. Ἡ τοῦ Ἰεζεκιὴλ
δὲ ἐν τῇ μεγίστῃ ἐβδομάδι, ὡς καὶ αὐτοῦ τὰ πάθη τοῦ Σωτῆρος καὶ τὴν ἐγερσιν
προαγορεύοντος».

Ἀναφορικῶς πρὸς τὰ προκείμενα τὰ προτασσόμενα τῶν ἀναγνωσμάτων ἀπα-
σῶν τῶν ἡμερῶν τῆς τεσσαρακοστῆς ἔν τε τῷ ὄρθρῳ, τῇ τριτοέκτῃ καὶ τῷ ἑσπε-
ρινῷ, παρατηροῦμεν ὅτι ἀποτελοῦνται ταῦτα ἐκ βραχέων στίχων τῶν ψαλμῶν τοῦ
ψαλτῆρος, οὕτινος οἱ ψαλμοὶ βαίνουσι ἐκάστοτε δι' ἀπασῶν τῶν, ὡς εἴρηται, ἀκο-
λουθιῶν κατὰ τοιαύτην *ἰνὴ ἀνιοῦσαν* κλίμακα καὶ αὖξοντα ἀριθμὸν τῆς ἐν τῷ ψαλ-
τηρίῳ σειρᾶς αὐτῶν, ὥστε ὁ ὅλος ψαλτῆρ νὰ στιχολογῆται κατὰ τὴν διάρκειαν
τοῦ χρονικοῦ διαστήματος τῆς τεσσαρακοστῆς, ἀπὸ τῶν πρώτων δηλ. ἡμερῶν
ταύτης μέχρι τῶν τελευταίων αὐτῆς καὶ ἀκριβέστερον μέχρι τῆς Μ. Τετάρτης.
Πρὸς περὶ τούτου τὴν παρά τοῦ 266 τυπικοῦ διάταξιν τῶν ἀναγνωσμάτων τῆς
Μ. Τεσσαρακοστῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν χρήσει ἐν τῷ Τριωδίῳ μέχρι σήμερον σειρὰν
αὐτῶν, πρὸ ἐκάστου τῶν ὁποίων φέρεται προκείμενον ψαλμικόν, εἰλημμένον ἐκ
τῶν ψαλμῶν, οὔτινες βαίνουσι κατ' ἀνιοῦσαν κλίμακα καὶ κατὰ τὸν αὖξοντα ἀριθ-
μὸν τῆς ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ ψαλτῆρος σειρᾶς αὐτῶν, τοῦθ' ὅπερ ὁμοῦς ἐπανάγει
ἡμᾶς εἰς ἀρχαιοτέραν τινὰ τάξιν, ἐν ἣ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ψαλτῆρος δὲν συνεπλη-
ροῦτο ἐν χρονικῷ διαστήματι *μᾶς μόνης ἐβδομάδος*, ὡς συμβαίνει καὶ μέχρι σήμε-
ρον ἔτι ἐν τῇ μοναχικῇ τάξει, ἀλλὰ δι' ἀπασῶν τῶν ἡμερῶν τῆς τεσσαρακοστῆς.

2. Περὶ τῶν εὐχῶν τούτων ἐπὶ μέρους ἴδε *Συμεὼν*, αὐτόθι, σελ. 653 καὶ ὑπ'
ἀριθμ. 957 εὐχολόγιον τοῦ Σινᾶ παρὰ Δημητρίεβσκη II, σ. 9 ἐξ.

ἀκολουθία αὕτη τὸν τύπον καὶ τὴν πορείαν τοῦ διαγράμματος τοῦ Α' μέρους τῆς θείας Ἱερουργίας, τῆς λειτουργίας δηλαδή τῶν κατηχομένων, ἐν μείζονι ἔτι βαθμῷ ἢ ἢ τοῦ ἔσπερινοῦ, ἀποσώζει δηλ. αὕτη αὐτὸ πιστότερον καὶ ἀκριβέστερον, ὡς ὀρθῶς παρστήρησεν ἤδη ὁ *Συμεών*, εἰπὼν, ὅτι αὕτη «ἀποσώζει τὸν τύπον τῆς καθολικῆς μεγάλης λειτουργίας ἄχρι καὶ τῆς μεγάλης εἰσόδου». Ἀντὶ ἀναγνωσμάτων ἐκ τῆς Κ. Δ. ἔχομεν ἐδῶ ἐκ τῆς Π. Δ., καὶ δὴ ἐκ τοῦ Ἡσαίου. «Εἰς τύπον γὰρ τοῦ ἀποστόλου ἅμα καὶ τοῦ Εὐαγγελίου». λέγει *Συμεών* ὁ Θεσσαλονίκης (αὐτόθι σελ. 652) «τὸ τοῦ Ἡσαίου ἀνάγνωσμα λέγεται»¹. Ἐκ τῶν μοναχικῶν ἀκολουθιῶν τῆς Γ' καὶ Γ' ὥρας οὐδὲν αὕτη ἔχουσι ἀποσώζει πλὴν τῆς εὐχῆς τῆς Γ', καὶ ταύτης μὴ ἀπαντήσης ἐν τῷ νῦν ἐν χρήσει μοναχικῷ τύπῳ. Δὲν πρέπει ὅθεν νὰ ἐκληφθῆ κατὰ ταῦτα ὡς συγκεφαλαίωσις ἢ συγχώνευσις τῶν μοναχικῶν ἀκολουθιῶν τῆς Γ' καὶ Γ' ὥρας, πρὸς τὰς ὁποίας οὐδεμίαν δεικνύει ὁμοιότητα καὶ εἰς οὐδεμίαν εὐρίσκεται φιλολογικὴν σχέσιν², ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ὡς τις πρωτόγονος ρίζα, ἐξ ἧς προῆλθον ἐκεῖναι. Ἐπειδὴ δὲ μετ' αὐτῆς συνάπτεται περαιτέρω καὶ ἡ μετάληψις τῶν τιμῶν δώρων παρὰ τῶν πιστῶν, τοῦτέστιν ἡ φερομένη ὡς ὑπηρεσία τῶν προηγιασμένων, ἔχομεν νὰ διανοηθῶμεν ταύτην ὡς τὸ Α' μέρος, τὸ προεισαγωγικόν, τῆς τελευταίας, ὡσάκις αὕτη ἐτελεῖτο κατὰ τὸν μεσημβρινὸν χρόνον. Ἐντεῦθεν μόνον κατανοεῖται ὁ γοιφώδης πως ἰσχυρισμὸς τοῦ *Συμεών*, καθ' ὃν αὕτη «ἀναγκαιοτάτως ἠνωμένη ἐστὶ τῇ λειτουργίᾳ κατὰ τὴν ἁγίαν Τεσσαρακοστήν, γινομένη ἐν ταῖς καθολικαῖς ἐκκλησίαις παρὰ τῶν κοσμικῶν ἱερέων». Ἐπειδὴ ὁμοῦ παρὰ ταῦτα ἐν τῇ περαιτέρω ἐκθέσει αὐτοῦ ὁ *Συμεών* τὴν τῶν προηγιασμένων λειτουργίαν φέρει συνημμένην οὐχὶ ἀπ' εὐθείας μετὰ τῆς τριτοῦτης. ὡς τις θὰ ἀνέμενε, ἀλλὰ μετὰ τῆς τοῦ ἁσματικοῦ ἔσπερινοῦ, πρὸ τῆς τελέσεως τοῦ ὁποίου πάλιν προηγεῖται εὐθὺς ἀμέσως ἢ τοῦ μοναχικοῦ ἔσπερινοῦ ἀκολουθία, ἣτις ἀναγινώσκεται ὑπὸ τύπον λιτανείας ἢ παρακλήσεως, ὡς εἴπομεν, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐπικρατεῖ ἀναμφιβόλως ἀνα-

1. Ἐν τῇ ἑβδομαδί τῆς Τυροφίγου ἀναγινώσκεται καὶ ὁ Ἰωήλ, ἐν δὲ τῇ Μ. ἑβδομαδί καὶ ὁ Ἰεζεκιήλ.

2. Περὶ τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Γ' καὶ ΣΤ' ὥρων τοῦ μοναχικοῦ τύπου ὄρα ὄρολόγιον σελ. 95-113. Ἀῦται, συνοδευόμεναι καὶ ὑπὸ Μεσσηριῶν, ἀποτελοῦνται ἐκ τριῶν ἐκάστη ψαλμῶν (τῶν 16, 24 καὶ 50 ἢ Γ', τῶν 53, 54 καὶ 90 ἢ ΣΤ'). Τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ψαλμῶν ἀκολουθοῦσιν εἴτα κατάλληλα τροπάρια, προκείμενα λεγόμενα, ἀναφερόμενα τὰ μὲν τῆς Γ' εἰς τὴν κατὰ τὴν τρίτην ὥραν τῆς ἡμέρας γενομένην ἐπὶ τοὺς Ἀποστόλους ἐπιφοίτησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὰ δὲ τῆς ΣΤ' εἰς τὴν κατὰ τὴν ἕκτην ὥραν τῆς ἡμέρας γενομένην τοῦ Χριστοῦ προσήλωσιν ἐν τῷ σταυρῷ τῆς ἁμαρτίας τοῦ Ἀδάμ. Κατακλείονται δὲ εἴτα αἱ ἀκολουθίαι αὗται δι' ἄλλων τινῶν τροπαρίων καὶ ἁρμοδιῶν εὐχῶν, ἢ μὲν τῆς Γ' διὰ τῆς εὐχῆς τοῦ Μαρδαρίου, *Δέσποια Θεέ, Πάτερ παντοκράτωρ*, ἢ δὲ τῆς ΣΤ' διὰ τῶν ἐξῆς εὐχῶν, μᾶς τοῦ Ἐφραίμ, τῆς, *Κύριε καὶ Δέσποτα τῆς ζωῆς μου*, καὶ μᾶς τοῦ Μ. Βασιλείου, τῆς, *Θεέ καὶ Κύριε τῶν δυνάμεων*.

κολουθία τις καὶ σύγχυσις ἐν τοῖς λεγομένοις τούτοις τοῦ *Συμεῶν*, καθόσον ἢ τῆς προηγιασμένης ἀκολουθία ἀντὶ νὰ φέρεται, ὡς ἐκ τῶν λεγομένων του ἀνεμένετο, συνημμένη μετὰ τῆς τῆς τριτοέκτης, φέρεται τούναντίον συνημμένη μετὰ τῆς τοῦ ἄσματικοῦ ἔσπερινοῦ, τοῦ ὁποίου προηγεῖται πάλιν ἢ ἐν εἴδει λιτανείας ἢ παρακλήσεως προπαλλομένη ἀκολουθία τοῦ μοναχικοῦ ἔσπερινοῦ. Ὅτι δὲ ἐκ τοῦ τοιούτου συνδυασμοῦ τῶν ἀκολουθιῶν προκύπτει καὶ διάφορος χρόνος τῆς τελέσεως τῆς λειτουργίας τῶν προηγιασμένων, ὁ ἔσπερινός δηλ. χρόνος ἀντὶ τοῦ μεσημβρινοῦ, αὐτονόητον. Ἡ ἀνακολουθία αὕτη ἐν τοῖς λεγομένοις τοῦ *Συμεῶν* ἐξηγεῖται ἴσως ἀπλούστερον ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν ὧν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν πηγῶν, ἐν αἷς λόγῳ τῆς παρὰ τοῖς διαφόροις τόποις καὶ χρόνοις διαφόρου ἐξελίξεως τῶν ἡμετέρων ἀκολουθιῶν, ἄλλαι ἄλλως ὠρίζον τὰ τοῦ χρόνου τῆς προηγιασμένης, καὶ ἄλλαι μετ' ἄλλων ἀκολουθιῶν αὐτὴν συνήπτον. Φαίνεται δηλαδή, ὅτι ἢ τῶν προηγιασμένων λειτουργία ἐνιαχοῦ δὲν ἐνελεῖτο πλέον κατὰ τὸν χρόνον τῆς μεσημβρίας, οὐδὲ συνήπτετο μετὰ τῆς ἀκολουθίας τῆς τριτοέκτης, ἀλλὰ συναπτομένη αὕτη μετὰ τῆς τοῦ ἔσπερινοῦ ἀκολουθίας, ἐγένετο κατὰ τὸν χρόνον τούτου, ἢ καθόλου κατὰ τὸν μετὰ τὴν μεσημβρίαν χρόνον. Ὅτι ἢ πρᾶξις αὕτη εἶναι ἢ τῶν μοναχῶν, οἵτινες, μονοσιτοῦντες κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Τεσσαρακοστῆς κατέλυον τὴν νηστείαν κατὰ τὰς ἔσπερινὰς ὥρας καὶ μετὰ τὴν μετάληψιν τῶν προηγιασμένων δώρων, μαρτυρεῖται μὲν καὶ ἐκ τοῦ σημερον ἔτι κρατοῦντος ἔθους ἐν τοῖς πλείστοις τῶν μονῶν τοῦ Ἀγίου Ὁρους, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἐκ τῶν φερομένων αὐτοῦ τούτου τοῦ *Συμεῶν*, καθ' ἃ πρὸ τῆς τοῦ ἄσματικοῦ ἔσπερινοῦ ἀκολουθίας προβάλλεται συνημμένως καὶ ἐν εἴδει παρακλήσεως ἢ λιτανείας ἢ τοῦ μοναχικοῦ ἔσπερινοῦ ἀκολουθία. Ἡ ἐπάλληλος ἀνάγνωσις ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ τῆς νυχθημερὸν προσευχῆς δύο ἔσπερινῶν ἀκολουθιῶν, τῆς τοῦ μοναχικοῦ καὶ τοῦ ἄσματικοῦ, προδίδει ἀριθιλότατα μεταγενεστέραν τινὰ περίοδον, καθ' ἣν ἢ ἐπίδρασις τοῦ μοναχικοῦ τύπου καὶ τῆς μοναχικῆς πράξεως ἐπὶ τοῦ ἄσματικοῦ ἦτο ἰσχυρά. Δὲν ἀποκλείεται βεβαίως καὶ τὸ ἄλλο, ὅτι εὐθύς ἀπὸ πρώτης ἀρχῆς ἐπεκράτει διαφορὰ ἔθους καὶ ἐν αὐταῖς ἔτι ταῖς κοσμικαῖς ἀκολουθίαις, καθ' ἣν ἢ τῶν προηγιασμένων ὑπηρεσία ἐνιαχοῦ μὲν συνήπτετο μετὰ τῆς τριτοέκτης καὶ ἐτελεῖτο περὶ τὴν μεσημβρίαν, ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν ἐτελεῖτο κατὰ τὸν ἔσπερινόν χρόνον, συναπτομένη μετὰ τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἔσπερινοῦ. Ἡ τελευταία πρᾶξις, κρατοῦσα κατὰ κανόνα παρὰ τοῖς μοναχοῖς, ἠκολούθειτο ἐνιαχοῦ παρὰ τινων αὐστηροτέρων κοσμικῶν ἱερέων, οἵτινες ἐν τῇ περιπτώσει αὕτη τὴν ἀκολουθίαν τῆς τριτοέκτης ἐτέλουν κεχωρισμένως, καθ' ἑαυτὴν καὶ ἄνευ τῆς συνάψεως αὐτῆς μετὰ τῆς τῶν προηγιασμένων. Ἡ σύναψις τούναντίον τῆς τῆς τελευταίας μετὰ τῆς τριτοέκτης καὶ ἢ τέλεσις ἀμφοτέρων κατὰ τὸν χρόνον τῆς μεσημβρίας ἐπεβλήθη ἐν ἐκείναις τῶν ἐνοριακῶν ἐκκλησιῶν, ἐν αἷς οἱ Ἱερεῖς ἐπεδίωκον συντομίαν τινὰ χάριν

τῆς μεγίστης μάξης τῶν λαϊκῶν μελῶν, ἅτινα δὲν ἠδύναντο οὔτε νὰ κρατήσωσι νηστείαν ἄχρι τῆς ἑσπέρας, οὔτε νὰ μεταβαίνουνσι τρεῖς τῆς ἡμέρας εἰς τὸν ναόν, πρωΐαν, μεσημβριαν καὶ ἑσπέρας¹. Ἡ αὐτὴ ἀνάγκη ἐπέφερε φυσικὰ καὶ τὸν περιορισμὸν τῶν χρόνων τῆς προσευχῆς ἐκ τριῶν εἰς δύο, πρωΐαν καὶ ἑσπέραν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ συστήματι τούτῳ τῶν δύο χρόνων τῆς ἡμερονυκτίου προσευχῆς, ἡ τῶν προηγιασμένων ὑπηρεσία ἐνιαχοῦ μὲν συνήτητο μετὰ τῆς ἀκολουθίας τῆς τριτοέκτης ἀπλῶς, ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν μετὰ τῆς τοῦ ἑσπερινοῦ, τελουμένου καὶ τούτου ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ κατὰ τὸν πρὸ μεσημβρίας χρόνον, ὅπως ἀκριβῶς τελεῖται καὶ σήμερον ἔτι παρ' ἡμῖν πανταχοῦ σχεδὸν ἐν τοῖς ἐνοριακοῖς ναοῖς, ὁσάκις τελεῖται προηγιασμένη. Ἀνάλογόν τι δὲ παρατηροῖται καὶ ἐν τῷ μοναχικῷ ἔτι τύπῳ μετὰ τῆς ἀκολουθίας τῶν λεγομένων *τυπικῶν τῶν μακαρισμῶν*. ἦτις ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν ἡμετέραν τριτοέκτην, ἐπέχει θέσιν τῆς τῶν προηγιασμένων λειτουργίας καὶ ἀντ' αὐτῆς τελεῖται ἐνιαχοῦ ἐν τοῖς μοναστηρίοις. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐκθέσωμεν τὰ περὶ τοῦ χρόνου αὐτῆς θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ περιγράψωμεν πρότερον τὰ τῆς ὑφῆς καὶ συνθέσεώς της. ἔχοντα ὡς ἕξις κατὰ τὸν Θεσσαλονίκης *Συμεῶν*, τὴν περιγραφὴν τοῦ ὁποίου καὶ ἀκολουθοῦμεν ἐνταῦθα (πρὸβλ. αὐτόθι σελ. 593 ἑξ.). Ἄρχεται αὕτη διὰ τῆς ψαλμωδίας ἢ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ψαλμῶν 102, *Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον*, καὶ 145, *Αἶνει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον*, ἀκολουθοῦσιν εἶτα ὁ ὕμνος, *Ὁ μονογενὴς υἱὸς καὶ λόγος, καὶ οἱ μακαρισμοί*, «οὓς», ὡς παρατηροῦσι δὲ *Συμεῶν*, «καὶ ὡς διδασκαλίαν τοῦ Σωτῆρος καὶ ὡς εὐαγγέλιον λέγουσι καὶ ἀντιπερικοπῆς ἀποστολικῆς καὶ τοῦ θείου Εὐαγγελίου» (αὐτόθι σελ. 596). Ἔπονται εἶτα ἡ τοῦ ληστοῦ ἐν τῷ σταυρῷ δέσις, *Μνήσθητί μου Κύριε*, καὶ «τὰ ἐν τῇ Ἱερουργίᾳ ἔξωθεν παρὰ πάντων λεγόμενα», ὡς λέγει δὲ *Συμεῶν*, ἦτοι τὸ «ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος» τρεῖς, τὸ Πιστεύω, ἢ συγχωρητικὴ εὐχή, *Ἄνεσ, ἄφεσ*, τὸ Πάσχα ἡμῶν, τροπάριόν τι κατάλληλον τῇ ἡμέρᾳ, τὸ *Κύριε, ἐλέησον* τεσσαρακοντάκις κατὰ τὴν τάξιν τῶν ἀκολουθιῶν, μεθ' ὃ οἱ ψαλμοὶ 33, *Εὐλογῆσω τὸν Κύριον*, καὶ 144, *Υψώσω σε ὁ Θεός μου*. «Καὶ διαδιδόμενου τοῦ ἀντιδώρου εἰς ἁγιασμὸν ἡμῶν ἢ ἀπόλυσις γίνεται». Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης διαφαίνονται πλέον ἢ σαφῶς, ὅτι ἡ ἀκολουθία αὕτη ἀποτελεῖ πενιχρόν τι ἐράνισμα ἐκ τῆς θείας Ἱερουργίας, ἢ ἀσθενῆ συγκεφαλαίωσιν ἀποσκοπεῖ ν' ἀποδώσῃ ἐράνισμα ὁμως, ὅπερ ἀντιπαρόρχεται μὲν σιγῇ τὰ τὴν προσφορὰν, εὐχαριστίαν καὶ τὸν καθαγιασμὸν τῶν τιμῶν δώρων ἀφορῶντα μέρη τῆς θείας Ἱερουργίας, περιορίζεται

1. Ὅρα Ἱεροῦ Χρυσόστομον ὁμιλίαν IV, 5 περὶ Ἄννης. Migne 54.667-668), ἐνθα ὁ ἑρὸς πατὴρ ἀντικρῖζει ἔνστασιν κοσμικοῦ τινος, ἰσχυρίζομένου, ὅτι λόγῳ τῶν ἀσχολιῶν καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ βιωτῆς δὲν δύναται νὰ εὐρίσκη πάντοτε χρόνον, ὅπως προσεύχεται τρεῖς τῆς ἡμέρας καὶ μεταβαίνει εἰς τὸν ναόν. Πρὸβλ. ὡσαύτως αὐτόθι, Migne 68, 725.

ὁμως εἰς τὰ πρὸ τούτων καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰ τὴν μετάληψιν τῶν θείων δώρων ἢ τοῦλάχιστον τοῦ ἀντιτύπου αὐτῶν, τοῦ ἀντιδώρου ἀφορῶντα. Τὸ τελευταῖον τοῦτο στοιχεῖον ἐνισχύει τὸν ἰσχυρισμὸν ἡμῶν περὶ ἀνιστοιχίας τινὸς τῆς ἀκολουθίας ταύτης πρὸς τὴν τῶν προηγιασμένων ὑπηρεσίαν. Μετὰ τοῦ χρόνου λοιπὸν τῆς ἀκολουθίας ταύτης τῶν τυπικῶν, περιστώσεως εἰκόνα τινὰ ἀμυδρὰν τῆς θείας Ἱερουργίας, συμβαίνει ὅ,τι καὶ μετὰ τοῦ τῆς προηγιασμένης, συναπτομένης μετὰ τῆς τριτοεκτητῆς ἢ τοῦ ἔσπερινοῦ. Παρατηρεῖται δηλαδὴ, ὅτι ἡ τῶν τυπικῶν ἀκολουθία, ὅτε μὲν συνάπτηται μετὰ τῆς ἀκολουθίας τῆς θείας Ἱερουργίας, τελουμένη πρὸ ταύτης¹, ὅτε πάλιν ψάλλεται κεχωρισμένη ταύτης. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει συνάπτεται αὕτη, ὅτε μὲν μετὰ τῆς ἀκολουθίας τῆς Σ', ὅτε δὲ πάλιν τῆς Θ' ὄρας².

(Συνεχίζεται)

1. Συμεῶν, αὐτόθι.

2. Πρβλ. αὐτόθι. Τὸ ἐν χρήσει τυπικὸν (δρα σελ. 31 καὶ 58) ὀρίζει, ἵνα κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν ἐν τῇ λειτουργίᾳ ψάλλωνται ἀπαραιτήτως τὰ Τυπικά καὶ οἱ Μακαρισμοὶ μετὰ τῶν 8 ἀναστασίμων τῆς Ὁκταίχου τροπαρίων ἐν τῇ θέσει ἡαὶ ἀντὶ τῶν ἀντιφῶν ν. Ἡ τοῦ Ὁρολογίου διάταξις πάλιν (δρα σελ. 113 πρὸς σ. 115 καὶ 155) ὀρίζει, ἵνα κατὰ μὲν τὰς λοιπὰς ἡμέρας τοῦ ἔτους ψάλληται ἡ ἀκολουθία τῶν Τυπικῶν καὶ τῶν Μακαρισμῶν, ὡς προεγράφη, συναπτῶς δηλ. πρὸς τὴν ΣΤ'. ὦραν, κατὰ δὲ τὰς ἡμέρας τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς τοῦναντίον συναπτῶς πρὸς τὴν Θ' ὦραν, παραλειπομένων ὁμως τῶν δύο πρώτων ψαλμῶν, τοῦ 102 καὶ τοῦ 145, οὕτως ὥστε ἡ ἀκολουθία ἐν τῇ περιπτώσει αὕτη ἀρχεται ἐκ τῶν Μακαρισμῶν. Ὅποσον δὲ συγκεχυμένα καθόλου φέρονται τὰ τῆς ἀκολουθίας ταύτης ἐν τοῖς ἐν χρήσει ἡμετέροις λειτουργικοῖς βιβλίοις μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τούτων ἐτι, ὅτι ἐν μὲν τῷ τυπικῷ δὲν διατάσσεται μόνον ἡ ψαλμωδία τῆς ἀκολουθίας ταύτης συναπτῶς πρὸς τὴν τῆς λειτουργίας καὶ ὀλίγον τι μετὰ τὴν ἀρχὴν ταύτης ἀντὶ τῶν ἀντιφῶνων, ἀλλὰ περιστέλλεται ἐτι σημαντικῶς καὶ τὸ περιεχόμενον ταύτης, ὅπερ καθορίζεται ὡς ἀποτελούμενον μόνον ἐκ τῶν δύο πρώτων ψαλμῶν, τῶν 102 καὶ 145, καὶ ἐκ τῶν Μακαρισμῶν, ὧν οἱ στίχοι συνοδεύονται ὑπὸ τροπαρίων τιρῶν, ἐν δὲ τῷ Ὁρολόγιῳ πάλιν ἐγκαταλείπεται ὁ 141 ψαλμὸς, Ὑπόσω σσ, ὅστις ἀναγράφεται ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς Τραπέζης (δρα σελ. 145).